

STUDIJNÍ NEÚSPĚŠNOST NA ČESKÝCH VYSOKÝCH ŠKOLÁCH (A DŮVODY, KTERÉ K NÍ VEDOU)¹⁾

Magdalena Mouralová, Alice Tomášková

Po roce 1989 dochází k bouřlivému rozvoji vysokoškolského sektoru. Výrazně vzrostl počet vzdělávacích institucí, objevily se nové vysoké školy (především soukromé) a vznikly nové fakulty. Počet studentů se od roku 1990 více než zdvojnásobil (ÚIV 2005). Vysokoškolské vzdělávání se tak stává masovou záležitostí stejně jako v jiných vyspělých zemích. S rozvojem vysokého školství přichází však také řada problémů, mezi něž patří i vysoká míra studijní neúspěšnosti.

Studijní neúspěšnost (propadovost, studijní úmrtí) představuje zastoupení neúspěšných ukončení studia na celkovém počtu studujících. Tato práce si klade za cíl popsat možné důvody, které vedou k studijní neúspěšnosti na českých veřejných vysokých školách, a nastínit možné příčiny tohoto fenoménu.

Studijní neúspěšnost je problémem v řadě zemí, a to nejen v sektoru terciárního vzdělávání, ale i na jiných stupních škol. Rozsah problému na vysokoškolské úrovni ilustruje fakt, že v zemích OECD předčasně ukončí své vysokoškolské studium v průměru jedna třetina studentů (OECD 2004). Česká republika se pohybuje nad průměrem OECD, pětileté studium zde ukončí 55 % studentů, kteří do něj nastoupili (*Matějů a kol.* 2004[2]: 4). Studijní neúspěšnost přináší negativní důsledky pro studenta, vzdělávací instituci, společnost i další aktéry. Patří mezi ně např. plýtvání zdroji (lidskými i finančními) na straně studenta, vzdělávací instituce i společnosti, snížení uplatnitelnosti, absence dokladu o kvalifikaci, ale také dopady sociální (stigma odpadnutí, rodinné zklamání) či psychologické (pocit osobního selhání) (*Quinn* 2002, srovnej *Conway* 2001: 4). Snížování studijní neúspěšnosti lze chápat jako zájem studentů a škol, ale také jako zájem veřejný.

Míra studijní neúspěšnosti se výrazně liší v různých fázích studia a na různých studijních programech.

Nejvyšší míra studijní neúspěšnosti je na bakalářských studijních programech a na studijních programech doktorských, kde počet neúspěšných ukončení studia dokonce převyšuje ukončení úspěšná (MŠMT 2004).²⁾ Studijní neúspěšnost je vysoká především v prvních letech studia, odchody v prvním ročníku představují asi polovinu všech předčasných opuštění vysokoškolského studia. Ze studentů přijatých ke studiu v roce 2001 jich do dvou a půl let ve studiu vytrvalo asi 60 %. Asi 5 % studentů přestoupilo na jiný obor či školu oficiální cestou, téměř 35 % pak oficiálně opustilo studium (*Matějů* 2004[2]: 5).

Teoretická východiska

Problematikou studijní neúspěšnosti na vysokých školách se po teoretické stránce zabývali např. *E. Pascarella* a *T. Terenzini* (1980).³⁾ Jádrem jejich modelu, který má sloužit k odhadu pravděpodobnosti odchodu ze studia, je akademická a sociální integrace studenta.

Míra akademické integrace se odvíjí od studijních výsledků a intelektuálního rozvoje studenta, sociální integrace pak souvisí s mírou interakce s vrstevníky i zaměstnanci školy. Důležitý je kontakt a komunikace s vyučujícími a dalšími osobami ve vedení školy, a také s byrokratickou sférou instituce.

Úspěšná integrace významně koreluje s obecnými charakteristikami a vlastnostmi, s kterými student na

¹⁾ Práce vznikla v rámci kurzu Metody analýzy politik vyučovaným na katedře veřejné a sociální politiky Fakulty sociálních věd Univerzity Karlovy v Praze.

²⁾ Nemusí to však nutně znamenat, že studijní neúspěšnost je vyšší než 50 %, neboť data nesledují jednu studentskou kohortu, nýbrž monitorují situaci v určitém roce. Došlo-li například k nárůstu počtu studijních míst, počet úspěšných absolventů je nižší, než lze očekávat u nastupujícího ročníku.

³⁾ Studie vychází z šetření na studentech, kteří opustili dobrovolně školu po prvním ročníku. Při nástupu do prvního ročníku bylo osloveno 1905 studentů, 1457 odpovědělo na zasláný dotazník a 773 z nich pak bylo ochotno se na výzkumu podílet i o rok později. Z 90 z oslovených studentů odešlo ze studií dobrovolně na konci prvního ročníku, ti jsou předmětem tohoto šetření.

vysokou školu přichází. Jsou to např. pohlaví, etnický původ, nadání, akademické schopnosti, výsledky studia ze střední školy a studentova očekávání, ale také příjem a vzdělání rodičů, motivace k úspěšnému dokončení studia, mimoškolní aktivity a v neposlední řadě i způsob výběru univerzity a to, zda daná instituce byla u studenta prioritní volbou, volbou náhradní, či dokonce volbou z nouze.

Podle *Pascareilly a Terenziniho* může být předčasným odchodem ze studia zabráněno včasnými a dobře plánovanými intervencemi ze strany instituce, pokud by byli včas identifikováni studenti, u kterých je pravděpodobnost, že školu opustí (*Pascarella, Terenzini 1980*).

Pro české prostředí je relevantní také přístup týmu *Petra Matějů*, který považuje za jednu z hlavních příčin předčasného opouštění studia nesoulad mezi studovaným programem a skutečným přáním (*Matějů a kol. 2004[1]*). Tento aspekt souvisí s výrazným převisem poptávky nad nabídkou u některých programů, uchazeči, kteří nejsou ke studiu přijati, pak volí náhradní program.

Analýza důvodů studijní neúspěšnosti

Analýza veřejného problému vyžaduje znalost motivů jednotlivých aktérů. Zaměříme se nejprve na důvody, které uvádějí sami studenti, resp. bývalí studenti. Kvalitativní analýza výpovědí neúspěšných studentů může pomoci identifikovat motivy a důvody předčasného odchodu ze studia, které se mohou vyskytnout, metoda však neumožňuje zjistit jejich početnost a významnost.

Jako zdroje dat pro kvalitativní analýzu byly využity:

- výpovědi studentů, kteří za sebou mají zkušenost předčasného ukončení studia, sebrané přímo pro účely tohoto výzkumu (17 studentů);
- články na internetovém studentském serveru *Academica*;⁴⁾

⁴⁾ Jedná se o články: *Prokůpková, J. 2006: „Nelíbí se vám na vysoké? Podejte přihlášku jinam – máte na to už jen 2 dny.“*

- diskusní příspěvky na internetovém fóru *Academica*.

Důvody studijní neúspěšnosti ve výpovědích aktérů

Studijní neúspěšnost v sobě zahrnuje dvě formy ukončení studia: ukončení na vlastní žádost a z důvodů neplnění studijních povinností.⁵⁾ Z výpovědí studentů i zástupců vzdělávacích institucí vyplývá, že oficiální forma ukončení studia nemusí korespondovat se skutečnými důvody. Studenti, kteří se sami rozhodnou studia zanechat, často formálně neukončí studium. Tím, že již školu fakticky nestudují, dojde dříve či později k nesplnění studijních podmínek, a vztah je oficiálně ukončen ze strany školy.

Podobně nemusí forma ukončení odpovídat reálné příčině ani v opačné situaci. Student někdy ukončí studium raději sám, pokud se schyluje k tomu, že bude vyhozen. Oficiální forma ukončení studia tedy příliš nevypovídá ani o skutečných důvodech, ale ani o reálném iniciátoru rozvázání vztahu. Tím může být student, pokud není se studiem spokojen, např. z důvodu nízké kvality výuky. Zklamání z úrovně přednášek uvádí jako důvod svého odchodu jedna z respondentek, špatná koncepce výuky byl jeden z hlavních důvodů odchodu z prvního studovaného oboru pro dalšího respondenta.

Dalším zmiňovaným důvodem pro nespokojenost se studiem je absence smyslu a neužitečnost. „*Bylo to o ničem,*“ uvádějí jako důvod svého odchodu dotázaní.

Motivem k opuštění studia je také nespokojenost s výběrem studijního oboru. Program jako takový

Stratilík, O. 2005: „Které obory a školy mají vysokou mortalitu?“

Moravcová, T. 2005. „Prerušeni studia láká do propasti“

Dušková, K. 2004: „Truchlivé osudy odpadlíků“ a „Věčný student – věčný problém“

⁵⁾ Zákon o vysokých školách kromě těchto dvou forem předčasného ukončení studia a řádného ukončení studia rozlišuje ještě ukončení studia zánikem nebo ukončením akreditace studijního programu nebo vyloučením ze studia v disciplinárním řízení (Zákon č. 111/1998 Sb.: § 55, § 56, § 61, § 64).

nemusí být odcházejícím studentem považován za špatně koncipovaný či realizovaný, pouze dotyčnému nevyhovuje, nebaví ho. Tento motiv se objevuje v několika výpovědích. Někteří neúspěšní studenti se také zmiňují o tom, že až po nějaké době zjistili, že zvolený obor neodpovídá představám, které měli před nástupem. Nejasnost představ o budoucnosti není ve věku ukončování střední školy ničím výjimečným. Přírozeně se sebou nese i nejistotu při výběru vysoké školy a oboru studia, která může předcházet jeho předčasnému ukončení.

Další skupinou motivů k odchodu ze studia je upřednostnění jiných aktivit, kterými bývá jiné studium, práce, cesta do zahraničí apod.

Předčasný odchod ze školy v případě paralelního studia více programů může mít důvody v nedostatečných kapacitách studenta zvládnout více programů najednou. Někteří studenti ale již při zahájení studia více programů vědí, že chtějí vystudovat jen jeden z nich. Výběr programu však plánovaně odloží o semestr či dva. Student už při nástupu předpokládá, že jedno studium nedokončí, provádí jakousi odloženou volbu. Podobně může studium na jedné škole představovat jen přípravu na jiné studium, s vyšší prioritou či vyššího stupně.

Někdy je studium na určité vysoké škole od začátku chápáno jen jako přechodné řešení, bylo jen volbou z nouze, když student nebyl přijat na prioritní obor. Poštěstí-li se mu to později, nouzové studium předčasně ukončí. Studenti, kteří studují nouzový obor, nemají jeho úspěšné vystudování jako prioritní cíl. Z výpovědí studentů plyne i fakt, že někdy není jejich cílem vystudování vysoké školy, ale mají zcela jiné motivy pro nástup na ni; ať už oddálení nástupu do zaměstnání, prodloužení dětství či studentské výhody, v dřívějších letech se pak velmi často objevoval motiv odložení či vyhnutí se vojenské službě.

Studenti, kteří na vysokou školu šli z jiných důvodů než vzdělávacích, mají často problém s motivací ke studiu. Nedostatečná motivace může předcházet opuštění vysoké školy. Může souviset s jevy popsanými výše – být důsledkem nespokojenosti s podobou studia či postrádání smyslu studia či smyslu některých předmětů. To se projevuje neochotou učit se tyto předměty.

V některých případech je zřejmé, že iniciátorem ukončení studia byla škola, nikoliv student. Bývá to tehdy, když důvodem byla nejspíše nedostatečná motivace ke studiu, nedostatečná výdrž a ochota učit se. Příčiny nezvládnutí splnění studijních požadavků u studentů mohou být různé; od lenosti přes nezájem o dané předměty, či dokonce nepřekonatelný odpor až po nedostatek schopností. Někomu může problém způsobovat i vysokoškolský způsob studia, se kterým se neumí vyrovnat.

Na některých oborech je vysoká studijní neúspěšnost považována za strategii školy. Tato strategie bývá uplatňována na počátku studia, první ročník je pak vnímán jako prodloužené přijímací řízení. Určité předměty na takových oborech jsou označovány za síťové, neboť slouží k identifikaci a vyloučení nedostatečně talentovaných či nedostatečně motivovaných studentů. Tento fenomén bývá spojován se snadným přijímacím řízením.

Kromě výše popsaných situací, kdy jedna ze stran již nemá zájem ve vztahu student – vysoká škola pokračovat, mohou nastat i okolnosti, kdy by obě strany pokračovaly rády, ale zasáhne strana třetí, vnější činitel, což může být nedostatek financí, rodinné důvody, mateřské povinnosti či zdravotní důvody, nebo dokonce kumulace více takových událostí.

Důvody opuštění studia dle empirické evidence

Jak již bylo řečeno, kvalitativní analýza nám sice může pomoci identifikovat možné důvody k předčasnému odchodu ze studia, nelze ji však využít ke zjištění významnosti a zastoupení jednotlivých důvodů. K tomu nám může pomoci empirická evidence, která je součástí některých výzkumů zabývajících se vysokoškolským studiem.

Výzkum Sociologického ústavu „Studium na vysoké škole 2004“ dotazoval studenty prvních ročníků českých vysokých škol. Necelých 10 % z 4148 dotazovaných studentů mělo již za sebou zkušenost předčasného odchodu z vysokoškolského studia. Jako důvod tohoto odchodu byla nejčastěji uváděna nespokojenost se studiem (46 %), upřednostnění jiného vysokoškolského studia (23 %) a neúspěch u zkoušek (20 %) (Matějů 2004[2]: 12–14). Vzorek však rozhodně není reprezentativním výběrem mezi studenty nedokon-

čivšími svá vysokoškolská studia. Jsou v něm zastoupeni pouze ti odpadlí, kteří po neúspěšném ukončení nastoupili znovu na nějakou vysokou školu.

K problematice studijní neúspěšnosti se ale vážou i další data z tohoto šetření týkající se plánů dotazovaných. 12 % studentů prvních ročníků vysokých škol uvedlo, že si podává novou přihlášku na jinou vysokou školu nebo jiný obor. Dvě pětiny z nich bylo přitom rozhodnuto v případě úspěchu v přijímacím řízení opustit své současné studium. Zbylé tři pětiny plánují studovat oba obory zároveň (*Matějů* 2004[2]: 15). Zdaleka ne všichni tito studenti jsou předmětem zájmu této studie. Mnozí vůbec nemusí být úspěšní u přijímacích zkoušek a z těch, kteří uspějí, mohou někteří skutečně zvládnout vystudovat dva obory. Skloubení dvou vysokoškolských studií však pro jiné může být problémem, jak vyplývá z předchozí analýzy výpovědí studentů.

Matějů (2004[2]) uvádí, že přes 40 % studentů, kteří si podávají přihlášku na jiný program, usiluje o přijetí na obor, na kterém již v minulosti neuspěli. Můžeme předpokládat, že v této skupině jsou především ti studenti, kteří své současné studium volili jako náhradní řešení či volbu z nouze. Čtvrtina studentů podávajících si novou přihlášku volí zcela jiný obor a necelá pětina se pokouší o stejný obor na jiné instituci (*Matějů* 2004[2]: 15–17). Mezi první jmenované asi nejspíše spadají ti studenti, kteří své současné studium považují za chybnou volbu nebo u něj postrádají smysl, mezi druhými jmenovanými pak budou pravděpodobně zastoupeni ti, kteří nejsou spokojeni s kvalitou výuky.

Situace vedoucí k opuštění studia a jejich příčiny

Je třeba si uvědomit, že jednotlivé důvody se ve skutečnosti většinou nevyskytují zcela odděleně a nezávisle, často se spíše jedná o souběh více faktorů či o postupné přibývání problémů a jejich kumulaci.

Například ve výpovědi jednoho respondenta se současně objevují faktory absence smyslu, nespokojenost s koncepcí výuky, špatná volba a osobnostní a hodnotová krize. Velmi těžko se pak určuje, nakolik se jedná o pouhý souběh, a nakolik jeden z důvodů vyvolává jiný.

Hranice mezi jednotlivými skupinami důvodů rovněž nejsou nijak ostré a spíše splývají. Přesto však považujeme za užitečné provést jisté rozčlenění, věnovat se detailněji jednotlivým problémovým situacím, a pokusit se nalézt možné systémové příčiny vzniku těchto situací.

Nespokojenost s podobou studia a formou výuky

Příčinou nespokojenosti se studiem jsou primárně nedostatky vzdělávací instituce: špatná koncepce programu, nevyhovující výuka, pedagogická či odborná nezpůsobilost vyučujících apod. Kromě toho však mohou být příčinou i nesplněná očekávání, s kterými studenti do programu vstupují a která mohou být velmi nereálná. Pak je příčinou spíše špatná informovanost studentů, která může být způsobena malým zájmem o informace o škole, ale také špatnou informační politikou škol, nedostatečně fungujícím poradenstvím při výběru studia či nízkou spoluprací vysokých a středních škol.

Nespokojenost s volbou oboru

Špatná volba oboru je častým důvodem k odchodu především v raných fázích studia (*Davies* 2003). Opět se může jednat o nesoulad mezi představami a realitou, tentokrát však spíše z hlediska obsahu a cíle než z hlediska formy. Absolvent střední školy mnohdy neví, co si pod některými programy vysokoškolského studia má představit. Po nástupu ke studiu záhy zjistí, že mu zvolený obor nevyhovuje. Taková situace je vcelku přirozená a sama o sobě není velkým problémem. *Davies* upozorňuje, že v případech, kdy došlo k opuštění prvního studia z důvodu špatné volby, studenti k výběru druhé školy přistupují pečlivěji, získávají více informací a snaží se o kontakt s univerzitou, studenty či pedagogy již před nástupem (*Davies* 2003: 47).

Na druhou stranu ani sebelepší informovanost takové případy neodstraní, neboť informace stále nejsou přímou zkušeností. To, že se tyto případy výrazně promítají na studentské neúspěšnosti, je důsledkem především způsobu fungování českého vysokoškolského systému. Na řadě českých vysokých škol jsou studenti i v bakalářském studiu přijímáni do úzce specializovaných programů. Přestupy mezi programy jsou většinou poměrně komplikované a jejich možnosti omezené, takže při špatné volbě oboru většina

studentů volí cestu podání nové přihlášky a ukončení nevyhovujícího studia.

Nesoulad mezi přáním a realitou

Pro české vysoké školy je charakteristický vysoký převis poptávky nad nabídkou. Celkový počet přihlášených k vysokoškolskému studiu je téměř dvojnásobný než počet přijatých (ÚIV 2005).

Převis poptávky se na různých programech liší. Proto je obvyklá strategie uchazečů podávat si více přihlášek na rozmanité vysoké školy a obory. Vcelku běžná je situace, kdy uchazeč nebyl přijat na obor, který si nejvíce přál studovat, a nastupuje na obor, jenž byl pouze náhradním řešením nebo dokonce volbou z nouze. Tomuto jevu se ve své studii poměrně obsáhle věnuje tým *Petra Matějů* (*Matějů* 2004[1]), který zjišťoval u studentů prvních ročníků míru souladu mezi jejich původním přáním a studovaným programem.

Přibližně každý pátý student prvního ročníku studuje jinde, než si přál. Nejvyšší podíl takových studentů (kolem 25 %) je na zemědělských, ekonomických a pedagogických fakultách. Studenti, kteří nestudují tam, kde si přáli, nejčastěji aspirovali na atraktivní obory, jako jsou práva, medicína a umělecké obory (*Matějů* 2004[2]: 4).

Nesoulad mezi přáním a skutečným studiem může být důvodem k jeho předčasnému opuštění. Studenti, kteří nestudují tam, kde chtěli, si častěji během studia podávají přihlášku na jinou vysokou školu a opakují pokus o přijetí na prioritní obor. Tato fluktuální tendence se týká především oborů pedagogických, ekonomických či humanitních a společenskovědních, které nejčastěji slouží jako útočiště pro nepřijaté. Na těchto oborech je také běžnější, že studenti, kteří si podávají přihlášku na jiný program, plánují zanechat současného studia při případném úspěchu u přijímacích zkoušek (*Matějů* 2004 [1]).

Nedostatek motivace ke studiu

Nedostatek motivace je doprovodným jevem mnoha výše rozebíraných důvodů předčasného odchodu ze studia. Může být důsledkem nespokojenosti s podobou studia i nesouladem mezi aspiracemi a realitou. Kromě tohoto doprovodného působení může být i hlavním činitelem, který předčasný odchod ze studia

způsobí. Zahrnuje i důvody, které byly v kvalitativní analýze označovány jako „jiné priority“, kterými může být např. zaměstnání, cestování či jiné studium.

Motivace k dokončení studia přirozeně souvisí s motivací k zahájení studia. Data k tomuto tématu poskytuje např. výzkum „Vysokoškolský student v České republice 2005“ Centra pro studium vysokého školství, kde byli studenti dotazováni na důležitost různých faktorů při volbě vysokoškolského studia. Zájem o obor považuje za významný faktor motivující k volbě daného oboru 18 % dotazovaných studentů, kariérní možnosti nebo vyhlídky na dobře placené zaměstnání bylo důležitým faktorem pro 62 %. Více než polovina studentů uvedla jako významný faktor získání vysokoškolského titulu a asi jedna třetina také oddálení praxe a studentský život (*Menclová, Baštová* 2005: 132).⁶⁾ Lze předpokládat, že úspěšné dokončení studia je spojeno s orientací na titul a zájmem o obor. Naopak motivace oddálením praxe a studentským životem v sobě předpoklad dokončení studia neobsahuje.

Motivaci studentů k dokončování studia by zvýšil nárůst významu vysokoškolského vzdělání ve společnosti a zvýšení korelace mezi dokončeným vzděláním a finančním ohodnocením, ale pravděpodobně také přímá účast na hrazení nákladů za studium, tj. zavedení školného na vysokých školách.

Nekompatibilita s vysokou školou či vysokoškolským prostředím

Nekompatibilitu studenta s vysokou školou či vysokoškolským studiem uvádějí jako jednu z hlavních příčin studijní neúspěšnosti zahraniční studie (*Conway* 2001, *Davies* 2003). Nekompatibilita studenta s univerzitou může být důsledkem špatné volby oboru, o níž bylo psáno výše. Špatnou volbou však může být i samotné rozhodnutí pokračovat ve studiu právě na vysoké

⁶⁾ Pro zajímavost uvádíme i motivace, které uvádějí studenti v britském výzkumu. Nejčastější důvody vedoucí k výběru instituce jsou zájem o předmět (65 %), příprava pro dobrou kariéru (50 %), obliba kurzů na střední škole (45 %) a představa o určité profesní dráze (44 %) (*Davies* 2003: 42). Tato data však nelze jednoduše srovnávat s daty českými, neboť se nejenom liší vysokoškolské prostředí v obou zemích, ale především se jednalo i o zcela nezávislé výzkumy, kde byly otázky položeny jiným způsobem.

škole, která se projevuje nesouladem mezi zájmem a schopnostmi studenta a koncepcí a požadavky studovaného programu. *Davies* (2003) upozorňuje, že chybná volba může být důsledkem brzkého nástupu na vysokou školu, který je způsoben tlakem ze strany učitelů a středních škol.

V českém prostředí, jak jej popisují předchozí výzkumy a výpovědi odpadnuvších, se však s tímto činitelem téměř nesetkáváme. To může být způsobeno jednak rozdílností vysokoškolského systému v České republice a v zemích, odkud pocházejí citované studie (Kanada a Spojené království Velké Británie a Severního Irska). Podle údajů OECD vstoupila do univerzitního vzdělání v roce 2003 asi třetina českého populačního ročníku maturantů, zatímco ve Spojeném království Velké Británie a Severního Irska to byla polovina (OECD 2005: Indicator C2). Již zmiňovaný výrazný převis poptávky po vysokoškolském vzdělání nad nabídkou a poměrně náročné přijímací zkoušky způsobují to, že na vysoké školy nastupují převážně uchazeči s vyšším kulturním kapitálem, u kterých je kompatibilita s vysokoškolským prostředím přirozená. Je tedy možné, že tato příčina studijní neúspěšnosti není pro Českou republiku zatím příliš relevantní.

Nedostatek empirické evidence u tohoto faktoru však může být způsobeno i metodologickým zkresením. Data, která využíváme v sekundární analýze, se vztahují pouze k vysokoškolským studentům. Soubor zahrnuje pouze ty odpadlíky, kteří se na vysokou školu vrátili, tedy především fluktuanty a tzv. věčné studenty. Vůbec zde však nejsou zahrnuti ti lidé, kteří předčasně opustili vysokoškolské studium a již se o ně nepokouší.

Jinak je tomu u rozhovorů s neúspěšnými studenty. Zde bylo snahou získat co nejrozmanitější výpovědi. Objevují se zde tedy i ti, kteří se po odchodu z vysoké školy o další studium už nepokoušeli. Mezi jejich motivy k odchodu je právě i nekompatibilita s vysokoškolským způsobem výuky projevující se např. neschopností samostudia. O četnosti těchto případů a velikosti problému „nekompatibility“ v českém prostředí však prozatím neumíme říci více.

Nedostatek schopností

S předchozím faktorem souvisí i další činitel – nedostatek schopností. Ten totiž může zahrnovat jak nedo-

statečnou intelektovou kapacitu pro zvládnutí látky, tak i nedostatek dovedností pro zorganizování studia a plnění požadavků, které odpovídá právě oné nekompatibilitě s vysokoškolským stylem výuky a studia.

Jako důvod pro předčasný odchod z vysoké školy tento faktor figuruje především u technických a přírodovědných oborů. Na těchto oborech nebývá tak husté síto přijímacích zkoušek jako na oborech jiných, nastupující studenti jsou tedy méně prověřeni. Rozdělení aspirantů na vyhovující a nevyhovující požadavkům studia zde neprobíhá u přijímacích zkoušek, ale spíše až v průběhu prvního ročníku.

Další (vnější) činitelé

Všechny výše popsané důvody přímo souvisí se vztahem mezi studentem a vzdělávací institucí. Předčasné opuštění studia ale může být také způsobeno změnou vnějších podmínek života studenta. Mezi tyto vnější činitele patří např. finanční problémy a související potíže při skloubení zaměstnání a studia, události v osobním či rodinném životě či zdravotní problémy. Všechny tyto události jsou z velké míry nepředvídatelné a odchody jimi způsobené jsou unikátní. Proto je nemožno řešit všeobecná opatření, ale spíše ochota a připravenost institucí řešit individuální problémy.

Studijní neúspěšnost dle oborů

Charakter vysokoškolského studia, a tedy i studijní neúspěšnosti, se může velmi lišit na různých vzdělávacích institucích a oborech. Porovnávání institucí se v této studii věnovat nebudeme, především z důvodu nedostatku zdrojů. Pokusíme se však zběžně porovnat situaci na různých skupinách oborů a nalézt oborově typické modely opuštění studia.

Studijní programy jsou veřejnou správou klasifikovány do deseti oborových skupin, z nichž osm je zahrnuto do analýzy.⁷⁾ V tabulce 1 jsou obory popsány

⁷⁾ Klasifikace oborových skupin: přírodní vědy a nauky; technické vědy a nauky; zemědělsko-lesnické a veterinární vědy a nauky; zdravotnictví, lékařské a farmaceutické vědy a nauky; humanitní a společenské vědy a nauky; ekonomické vědy a nauky; právní vědy a nauky; pedagogika, učitelství a sociální péče; vědy a nauky o kultuře a umění; vojenské vědy a nauky (např. ÚIV 2005). Poslední dvě jmenované skupiny nejsou do analýzy zahrnuty z důvodu nedostatku dat a nízkého počtu studentů.

Č L Á N K Y

souborem znaků, kromě obecných charakteristik jsou uvedeny i ukazatele postojů (motivace pro výběr programu, postoj ke studovanému programu), charakteristiky týkající se přijímacího řízení (šance na přijetí, vícenásobnost přihlášek), a také velmi hrubý odhad studijní neúspěšnosti. Charakteristiky pochází buď přímo z ročenky školství (ÚIV 2005) či jsou na základě těchto údajů konstruovány, a nebo se jedná o převzaté ukazatele z předchozích studií (Matějíř 2004; Menclová, Baštová 2005). Pro přehlednost jsou ve většině případů užity šipky, které označují významně nadprůměrnou nebo výrazně podprůměrnou hodnotu.⁸⁾

Na **právnických** fakultách je předčasný odchod ze studia velmi řídkou záležitostí. Právnícké obory patří k nejžádanějším, není proto překvapivé, že jsou častěji než jiné obory prioritní volbou, a naopak řidčeji volbou z nouze. Obtížné přijímací zkoušky mají zřejmě za následek i to, že na práva studenti častěji nenastupují hned po střední škole. Významnou motivací ke studiu jsou zde kariérní možnosti.

Na **lékařských** fakultách je šance na přijetí o něco vyšší než na právech, stále však podprůměrná. Studenti jsou výrazně motivováni zájmem o obor a spo-

Tabulka 1
Vybrané charakteristiky oborů

	lékařské	pedagogické	právnícké	ekonomické	humanitní společenskovední,	technické	zemědělské	přírodovědné
Počet studentů k 31. 10. 2005 (v tisících) ^a	22	37	12	50	39	77	12	24
Počet poprvé zapsaných v roce 2005 (v tisících) ^a	4,2	8,1	1,7	11,3	8,1	17,8	2,6	4,8
Počet absolventů v roce 2005 (v tisících) ^a	3,0	6,0	1,5	9,7	5,7	9,1	1,7	3,2
Nástup na VŠ hned po maturitě ^b	↑		↓		↓			↑
Šance na přijetí (podíl přihlášení a přijetí) ^d	↓		↓		↓	↑	↑	↑
Vícenásobné přihlašování (počet přihlášek na osobu) ^d	↑			↑	↑	↓	↓	
Odhad studijní neúspěšnosti (podíl absolventů a přijatých) ^a			↓			↑	↑	
Motivace ke studiu na dané škole a oboru ^b								
- titul	↑	↑	↓			↓	↑	
- kariéra			↑	↑		↓		↑
- zájem	↑	↓		↓	↑		↓	↑
- oddálení praxe			↓		↑	↓	↓	↑
Neúspěšný pokus o přijetí na jiný obor ^c		↑	↓	↑	↑		↑	↓
Nemohou studovat tam, kde by chtěli ^c	↓	↑	↓	↑			↑	↓
Prioritní fakulta ^b		↓	↑			↓		↑
Volba z nouze ^b		↑			↑	↑	↑	

^a Zdroj: ÚIV 2006

^b Zdroj: Menclová, Baštová 2005: 23, 25, 32, 34

^c Zdroj: Matějíř a kol. 2004

^d Zdroj: vlastní výpočet dle ÚIV 2005

⁸⁾ Skupiny oborů jsou u každého ukazatele rozděleny do tří skupin na základě každého z ukazatelů. Skupiny vznikly rozdělením oboru hodnot do tří stejně širokých intervalů. Šipkou ve směru dolů jsou označena ta pole, kde hodnota ukazatele

spadá do spodního intervalu, a naopak tenkou šipkou ve směru nahoru pole, kde hodnota ukazatele spadá do horního intervalu. Pole, kde hodnota ukazatele patří do prostředního intervalu, jsou bez označení.

lečenskou prestiží. Na tyto obory většinou nastupují čerství maturanti. Je zde relativně málo studentů, kteří by chtěli studovat jinde, a to i přes vysokou vícenásobnost přihlášek.⁹⁾

Prioritní volbou jsou v nadprůměrné míře také **přírodovědné** obory, pro které je dále charakteristický zájem o obor a vysoká spokojenost se studovaným oborem. Poměrně hodně studentů nastupuje hned po střední škole a nemá za sebou neúspěšný pokus o přijetí. Stejně tak tyto obory nebývají příliš označovány za nouzové.

Nejvyšší míra studijní neúspěšnosti je ve skupině **technických** oborů, kde přesahuje 50 %. Pro tuto skupinu oborů je typický relativně příznivý poměr mezi počtem přihlášek a studijních míst, a tedy vysoké šance na přijetí. Proto zde není časté podávání mnoha přihlášek. Poměrně málo studentů má také za sebou neúspěšné pokusy na jiných oborech. Přesto studenti technických programů řidčeji označují svůj studovaný obor jako prioritní, a naopak poměrně často za volbu z nouze.

Technickým oborům jsou poměrně blízké obory **zemědělské**, především v příznivém poměru mezi počtem uchazečů a studijních míst, v malém výskytu vícenásobného přihlašování na vysoké školy a vysoké míře studijní neúspěšnosti. Na zemědělských školách je nadprůměrné zastoupení studentů, kteří chtěli studovat jinde a daný program volili jen jako náhradní řešení či volbu z nouze. S ohledem na výrazně nadprůměrnou důležitost, již studenti přikládají získání titulu jako motivačnímu faktoru, a naopak podprůměrné důležitosti zájmu o obor, lze odhadovat, že zemědělské školy jsou užívány některými studenty jako relativně snadná cesta k získání formální vysokoškolské kvalifikace. Snadný přístup však nemusí znamenat dobrou schůdnost po celé délce, o čemž svědčí i vysoká studijní neúspěšnost.

Podobná je situace také na **ekonomických** oborech, kde studenti nadprůměrně často přiznávají, že chtěli studovat někde jinde a mají za sebou neúspěšný pokus o přijetí. I zde je málo významným motivačním

faktorem zájem, naopak nadprůměrně významné jsou kariéerní možnosti.

Další skupinou oborů, které bývají nadprůměrně často označovány za volbu z nouze, jsou obory **pedagogické**. Stejně jako na zemědělských oborech je i zde nadprůměrně významným motivačním faktorem získání titulu a podprůměrně významným zájem o obor. Studovaný program je řidčeji označován za prioritní volbu.

Pro poslední skupinu oborů, obory **společensko-vědní a humanitní**, je typický vysoký převis poptávky nad nabídkou, vícenásobné podávání přihlášek a zkušenosť s neúspěchem u přijímacích zkoušek na prioritní obor. Studovaný obor je relativně často označován jako nouzový. Na této skupině oborů je také nejvyšší celková nespokojenost se studiem (obor i fakulta). Studium bývá nadprůměrně často motivováno zájmem, ale také touhou oddálit nástup do zaměstnání.

Ideální typy předčasných odchodů ze studia

Jak bylo prokázáno výše, studijní neúspěšnost nelze pojmát jako homogenní jev. Existují rozdíly oborové, rozdíly dle fáze studia a formy studia, ale především velmi široké spektrum důvodů odchodu ze studia, a příčin, které jsou kořenem těchto situací. Pro pochopení rozdílu ve způsobu odchodu ze studia nám může posloužit konstrukce modelových případů, které se pokusí skloubit všechny dimenze jevu popsané výše. Modelové případy jsou konstruovány jako weberovské ideální typy. To znamená, že se nejedná o popis reálné situace, ale o myšlenkové konstrukty, které mají sloužit k lepšímu pochopení reality. Charakteristické rysy jednotlivých případů odchodů ze studia jsou abstrahovány do extrémní podoby, a tím je vytvořen ideální typ.

Typ A

Ke studiu v programu A je přijata většina uchazečů o studium. Studenti jsou s výběrem oboru spokojeni, jsou motivováni zájmem o daný obor a touhou po rozvoji znalostí. Už při nástupu jsou studenti odhodláni věnovat se danému oboru i po absolvování. Řídké sítu přijímacích zkoušek však zároveň způsobuje, že studenti mají velmi rozdílné schopnosti, znalosti a zkušenosti. Výuka je nastavena podle nadprůměr-

⁹⁾ Ta může být např. důsledkem existence více lékařských fakult, jenom Univerzita Karlova jich má pět.

ných, slabší studenti tedy nezvládají plnit studijní požadavky a ze studia odcházejí. Odchod je nedobrovolný, je iniciován ze strany školy. K odchodu dochází především na začátku studia, ale může se objevovat i v pozdějších fázích. Odchod vnímá jako problém především student, pro něhož znamená nenaplněné ambice a promrhaný čas, úsilí a energii, a také finance. Naopak pro vzdělávací instituci, která se systémem selekce studentů až během studia počítá, tato situace příliš problematická není. Jejím cílem je, aby z ní odcházeli studenti s určitým objemem znalostí. Pověst drsné školy pak u veřejnosti podporuje obraz kvalitních absolventů a zvyšuje prestiž daného vzdělání.

Podstata tohoto problému souvisí jednak s podobou přijímacího řízení, ale také s rozdílnou úrovní středních škol, která zatím není dostatečně srovnávána. Kromě toho by však při mírnění tohoto typu studijní neúspěšnosti mohla pomoci větší diverzifikace programů, rozšíření a zpopularizování neuniverzitních programů terciárního vzdělávání, spolu se systémem vhodného poradenství pro uchazeče. Programy poměrně blízké ideálnímu typu A můžeme v českém vysokoškolském prostředí nalézt především mezi technickými obory či obory přírodovědnými.

Typ B

K přijetí ke studiu programu B je třeba složit relativně náročné zkoušky. Uspěje u nich student, který má studijní předpoklady a je motivován zájmem o daný obor. Po zahájení studia je však tento student zklamán úrovní výuky nebo není spokojen s její koncepcí, v níž postrádá smysl. Iniciátorem odchodu je sám student, studium ukončuje řádným způsobem nebo vědomě přestane plnit povinnosti. Odchází během prvního roku studia. Student jako iniciátor ukončení studia nedefinuje odchod ze studia jako problém. Bylo to jeho rozhodnutí, kterého nelituje a považuje jej za správný krok. Mrzí ho snad jedině ztráta času. Tato situace může v očích veřejnosti vytvářet negativní obraz o instituci jako o nekvalitní a nezajímavé. Především však škola plýtvá svými zdroji. Předčasný odchod ze studia může být také vnímán jako blokování místa jiným uchazečům, kteří by byli více motivováni nebo byli méně nároční, a studium by dokončili. Podstata tohoto problému tkví především ve špatné kvalitě studijního programu a nedostatečné komunikaci se studenty ze strany vzdělávací instituce. Programy blízké tomuto ideálnímu typu lze pravděpodobně

nalézt ve všech skupinách oborů, v názorech studentů i médií jsou však častěji spojovány s humanitními a společenskovědními programy.

Typ C

Student neuspěl u přijímacího řízení na vysněný obor, ale je přijat ke studiu na program C. Ten nebyl jeho prioritní volbou, šlo o náhradní či nouzové řešení. Student od počátku studium programu C vnímá jako přechodné, plánuje podat si opět přihlášku na vysněný obor a v případě úspěchu program C opustit. Tato situace skutečně nastává a student odchází. Iniciátorem odchodu je sám student, svůj odchod jako problémový nevnímá. Vzdělávací instituce, resp. společnost, však investovala do studenta své prostředky, za současných podmínek je tento případ plýtváním veřejných financí. V souvislosti s tímto typem lze uvažovat o působení jiného systému přijímacích zkoušek či finanční spoluúčasti studenta. Programy blízké tomuto ideálnímu typu lze nalézt především mezi pedagogickými, ekonomickými a zemědělskými obory.

Typ D

Program D byl pro přijatého studenta prioritní volbou. Krátce po nástupu však zjišťuje, že tato volba byla chybná, neboť jeho představy o obsahu programu byly zkrleslé. Následující rok uskutečňuje novou volbu, podává si přihlášku jinak a ze studia programu D odchází. Tento typ odchodu z vysoké školy by vůbec nemusel spadat pod studijní neúspěšnost, pokud by vzdělávací instituce byly přístupnější k přestupům mezi obory a studenti o nich byli lépe informováni. Nabízí se také úvahy o možných efektech jiné koncepce studijních programů, např. postupnější diverzifikace do oborů až v průběhu studia. Tomuto typu studijní neúspěšnosti by šlo také do určité míry předcházet rozvinutějším poradenstvím při výběru vysoké školy a efektivní komunikací mezi vysokými školami, studenty, uchazeči a školami středními. Ideálnímu typu D se mohou blížit reálné případy na všech programech. Spíše než s obory je spojen s nižším věkem studenta, může být totiž interpretován i jako důsledek nezralosti uchazeče.

Typ E

Student programu E studuje to, co si přál studovat. Studium mu přináší dobré možnosti pracovního

uplatnění. Dokonce tak dobré, že student získává zajímavou práci v oboru již během studia. Práce se posléze stává vyšší prioritou než studium. Student nemá již dostatečnou motivaci k získání formální kvalifikace, kterou z praktického hlediska v dané chvíli nepotřebuje. Z tohoto důvodu se studiu dostatečně nevěnuje, studium nejprve rozkládá či přerušuje, a posléze jej opouští. Tento odchod probíhá v pozdějších fázích studia. I když předčasný odchod ze studia studenta prozatím neomezuje na trhu práce, může být nezískání formální kvalifikace pocíťováno jako ztráta. Student nemá žádný doklad o úsilí, které do svého vzdělávání vložil, ani o kvalifikaci, kterou získal. Škola vynaložila značné prostředky (k odchodu došlo až v pozdějších fázích studia), aniž by dosáhla „výsledného produktu“ – absolventa. Tento odchod ze studia je však problémem spíše formálním než reálným. Formální neúspěch je důsledkem systému kvalifikací a příliš dlouhých a neohebných forem studia. K řešení by pomohla především redefinice situace, případně strukturalizace studia do kratších celků. Přejít na strukturované studium probíhá na řadě institucí, stojí za to zamyslet se i nad efektem ještě kratších celků, tzv. modulů, které by umožňovaly studentům získat alespoň nějaký formální doklad o studiu a dosažených výsledcích. Ideálnímu typu E se mohou blížit případy na téměř všech oborech, především u praktičtějších programů. Týká se nejčastěji technických či ekonomických oborů.

Závěr

Fenomén studijní neúspěšnosti je značně heterogenní, je pod ním skryto několik dílčích jevů s rozdílnými příčinami i důsledky. Tato práce se soustředila na důvody studijní neúspěšnosti, které uvádějí sami neúspěšní studenti. Mezi uváděná vysvětlení patří nespokojenost s podobou výuky a s koncepcí programu, změna priorit, nouzová volba programu, nízká sociální a akademická integrace při studiu, nedostatek motivace a nedostatek schopností či vnější činitelé, jako je rodinná, zdravotní či finanční situace studenta či konflikt pracovních a studijních povinností. Kvalitativní analýza výpovědí neúspěšných studentů nás dovedla k identifikaci několika komplexnějších typů odchodů ze studia s různými důvody, příčinami i dopady, které lze navíc mnohdy spojovat i se skupinami oborů či škol. Popsané typy nepředstavují jediné existující vzorce, zvolená metoda navíc neumožňuje zachytit početnost jednotlivých typů odchodu a jejich

významnost. To si však tato práce za cíl ani nekladla, popsané typy však zachycují možné souvislosti problematiky a její šíři.

Složitost a rozmanitost fenoménu studijní neúspěšnosti je třeba mít na paměti při pokusech o řešení tohoto problému. Nástroje, které mohou být užitečné k řešení jednoho typu neúspěšnosti, nemusí mít žádný efekt na jiný typ, nebo mohou být dokonce v souvislosti s jiným typem studijní neúspěšnosti kontraproduktivní. Domníváme se, že nelze nalézt univerzální opatření, které by řešilo studijní neúspěšnost jako celek.

Použitá zdroje a literatura:

- [1] Conway, Cris. 2001: The 2000 British Columbia universities early leavers survey. National Library of Canada. British Columbia Ministry of Advanced Education. http://www.tupc.bc.ca/student_outcomes/publications/early_leavers/ucl_report2000.pdf
- [2] Davies, R., Elias, P. 2003: *Dropping Out: A Study of Early Leavers From Higher Education*. Institute for Employment Research. Norwich. Queen's Printer. <http://www.dfes.gov.uk/research/data/uploadfiles/RR386.pdf>
- [3] IES Report 2004: *Students value higher education despite the cost*. <http://www.employment-studies.co.uk/press/0402.php>
- [4] Matějů, P., Straková, J. (ed.) 2003: *Vyšší vzdělání jen pro elitu? Praha*. ISEA.
- [5] Matějů, P. a kol. 2004[1]: *Studium na vysoké škole 2004. Zpráva z výzkumu studentů prvních ročníků vysokých škol v České republice*. Praha. SOÚ AV ČR.
- [6] Matějů, P. a kol. 2004[2]: „Přijímací řízení, jeho efektivita a hodnocení“. In *Studium na vysoké škole 2004. Zpráva z výzkumu studentů prvních ročníků vysokých škol v České republice*. Kapitola 4. Praha. SOÚ AV ČR.
- [7] Menclová, L., Baštová, J. 2005. *Vysokoškolský student v České republice roku 2005*. Praha. Centrum pro studium vysokého školství.
- [8] Menclová, L., Baštová, J., Kronrádová, K. 2003. *Neúspěšnost studia posluchačů 1. ročníků technických studijních programů veřejných vysokých škol v ČR a její příčiny*. Praha, Brno. Centrum pro studium vysokého školství.
- [9] MŠMT 2001: *Strategie rozvoje terciárního vzdělávání v letech 2000–2005*. [Podklad pro jednání na 15. zasedání předsednictva Rady vysokých škol 25. 10. 2001]. <http://www.radavs.cz/archiv.all/clanek.php?oblast=34&c=5>
- [10] MŠMT 2004: *Koncepce reformy vysokého školství v ČR*. Praha.

ČLÁNKY

- [11] MŠMT 2005: *Dlouhodobý záměr vzdělávací a vědecké, výzkumné, vývojové, umělecké a další tvůrčí činnosti pro oblast vysokých škol na období 2006–2010*. Praha. http://www.msmt.cz/Files/PDF/DZ_SWOT_30_8_05.pdf
- [12] MŠMT 2006: *Seznam veřejných vysokých škol*. <http://www.msmt.cz/Files/HTM/JmennyseznamVVS1.htm>
- [13] NCHE 1996: *Report of National Commission on Higher Education Vision: A framework for transformation*. Parow. CTB Book Printers.
- [14] OECD 2004: *Education at a glance. OECD Indicators 2004 Edition*. OECD Publishing.
- [15] Pascarella, E., Terenzini, T. 1980: „Predicting Freshmen Persistence and Voluntary Dropout Decisions from a Theoretical Model“. In: *The Journal of Higher Education*. Vol. 1. No. 1. Ohio University Press.
- [16] Quinn, H. 2002: „Should I stay or should I go? – a study on early leavers“. In: *Phoenix-The AGCAS Journal*. Association of Graduate Careers Advisory Services. http://www.agcas.org.uk/publications/phoenix/autumn_2002/should_i_stay.htm
- [17] ÚIV 2005: *Výkonové ukazatele 2004/2005*. Kapitola F. <http://www.uiv.cz/clanek/559/1094>
- [18] ÚIV 2006: *Výkonové ukazatele 2005/2006*. Kapitola F. <http://www.uiv.cz/clanek/431/373>
- [19] Úřad vlády ČR 2003. *Strategie rozvoje lidských zdrojů pro Českou republiku*. Dostupné na http://wtd.vlada.cz/urad/urad_postaveni.htm
- [20] Zákon č. 111/1998 Sb., o vysokých školách.
- [21] Zvára, K., Anděl, J. 2001: „Souvislost výsledků přijímacího řízení s úspěšností studia na MFF“. In *Pokroky matematiky, fyziky, astronomie*. Vol. 46, No. 4., s. 304–308. Praha: JČMF.

